

9

EWA JĘDRZEJOWSKA

Samobójstwo rozszerzone w aspekcie prawa karnego materialnego

Tutor: dr Michał Hudzik

Ewa Jędrzejowska – studentka III roku prawa Akademii Leona Koźmińskiego oraz absolwentka Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego (kierunek położnictwo). Laureatka wyróżnień za dobre wyniki w nauce oraz wzorową postawę na zajęciach praktycznych podczas studiów w Warszawskim Uniwersytecie Medycznym, a także laureatka stypendium Rektora ALK dla najlepszych studentów. Interesuje się kwestiami związanymi z dziedziną prawa karnego, kryminologii oraz psychologii.

1. Wstęp

Problematyka samobójstwa rozszerzonego jest związana z wieloma dziedzinami naukowymi. Interdyscyplinarność tego zagadnienia wymagać więc będzie odwołania się zarówno do psychiatrii, suicydologii, jak i prawa karnego materialnego. W przeciwieństwie do pojęcia samobójstwa, które jest powszechnie znane, opisane w Encyklopedii PWN oraz słownikach¹, wielu publikacjach naukowych (Bilikiewicz, 2003; Hołyst, 2012) – jako celowe odebranie sobie życia², termin „samobójstwo rozszerzone” nie został do tej pory wyjaśniony w sposób jednoznaczny oraz niebudzący wątpliwości. Istnieje wiele publikacji – głównie zagranicznych – dotyczących tematyki samobójstwa rozszerzonego.

Istotne jest jednak to, iż każdy z autorów podejmuje się zdefiniowania tego terminu na swój, zgoła odmienny sposób, opierając się na własnej kulturze, badaniach czy zgłębianej przez siebie danej dziedzinie naukowej. Zaistniały problem, dotyczący rozbieżności również w nazewnictwie zjawiska samobójstwa rozszerzonego – co postaram się wykazać w dalszej części swojej pracy – rodzi potrzebę ujednoczenia tego terminu. Natomiast w drugiej części pracy, dokonując analizy przepisów Kodeksu karnego, orzecznictwa sądowego oraz doktryny, dokonam oceny opisanego zjawiska w aspekcie polskiego prawa karnego materialnego.

Celem pracy jest stworzenie właściwej definicji dla terminu „samobójstwo rozszerzone”, jak również porównując dostępne opisane przypadki samobójstwa poprzedzonego zabójstwem, podanie cech właściwych tylko dla tego typu zachowania. Jest to niezbędne, gdyż poprzez stworzenie definicji i wyszczególnienie znamion danego zachowania, będzie możliwa właściwa kwalifikacja czynu względem prawa karnego materialnego.

2. Samobójstwo rozszerzone – rys historyczny, terminologia, typologia

2.1. Rys historyczny oraz nazewnictwo zagraniczne

Samobójstwa w historii nie są faktem znanym tylko czasom współczesnym. Jego początków możemy się doszukać choćby w mitologii, gdzie – jak wskazują źródła – opisanych jest co najmniej 74 takich przypadków, w Biblii – samobójstwo podwójne króla Saula i jego giermka, jako pierwsze i jedyne samobójstwo w Starym Testamencie oraz Nowym Testamencie, opisującym odebranie sobie życia przez Judasza, który powiesił się (Katedra Medycyny Sądowej CM UJ, 2000.

¹ <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/samob%C3%B3jstwo.html> (dostęp: 9.11.2017).

² <http://sjp.pwn.pl/sjp/samobojstwo;2519017.html> (dostęp: 20.9.2017).

Samo określenie „samobójstwo rozszerzone” jest zwrotem przetłumaczonym z języka angielskiego, mianowicie *extended suicide*. Zostało ono użyte po raz pierwszy przez P. Näckę’a w 1908 roku, który wykorzystał to sformułowanie, opisując samobójstwo rodziców poprzedzone zabójstwem ich dzieci, kwalifikując zabójstwo dzieci jako rozszerzenie samobójstwa, czyli pierwotnego zamiaru sprawcy (Shackelford i Weekes-Shackelford, 2012, s. 122). Nie jest to jednak jedyne określenie tego zjawiska, ponieważ w literaturze można znaleźć również sformułowania takie jak: *murder-suicide*, czyli morderstwo-samobójstwo, *homicide-suicide* – zabójstwo-samobójstwo czy *dyadic death* – podwójna śmierć (Brian i Cooke, 2013). Istnieją również bardziej skonkretyzowane podkategorie wymienionego zachowania jak na przykład: *filicide* – dzieciobójstwo (dokładne tłumaczenie – synobójstwo), *neonaticide* – morderstwo dziecka w ciągu pierwszych 24 godzin życia przez matkę (Ferguson, Miller-Stratton i Heinrich, 2008), jak również *family homicide* – rodzinne samobójstwo, *filicide-suicide* – dzieciobójstwo-samobójstwo, *familicide-suicide* – samobójstwo poprzedzone morderstwem członków rodziny, *extrafamilial homicide-suicide*, czyli morderstwo-samobójstwo osoby niebędącej członkiem rodziny (Liem i Koenraad, 2007).

2.1.1. Samobójstwo rozszerzone w świetle kultury japońskiej

We wstępie zostało wspomniane, iż niektóre publikacje nie są pisane w kontekście globalnym czy uniwersalnym, ale zawężane są do zobrazowania tego zjawiska w danej kulturze. Najbardziej znanym przykładem, który od razu nasuwa się na myśl, jest oczywiście fenomen japońskiego *harakiri*, jednak, jak dowadzą Takahashi i Berger w tekście *Cultural Dynamics and Suicide in Japan*, w japońskiej kulturze istnieje wiele rodzajów samobójstw, ponieważ są one zjawiskiem nie tylko socjologicznym, psychologicznym, ale przede wszystkim ideologicznym społeczeństwa tego kraju. W treści pracy wyodrębniono kolejne typy samobójstwa rozszerzonego – *shinju* oraz *inseki-jisatsu*. *Shinju* pierwotnie oznaczało podwójne samobójstwo popełnione przez kochanków, którzy chcieli w ten sposób udowodnić wielkość swojej miłości do siebie (Takahashi i Berger, 1996). Współczesna definicja odnosi się do samobójczego paktu, samobójstwa rozszerzonego oraz morderstwa-samobójstwa, w którym ważnym czynnikiem jest więź emocjonalna między ofiarą i sprawcą. *Shinju* w języku japońskim dzieli się na różne kategorie – *johshi* (podwójne samobójstwo kochanków), *oyako-shinju* (samobójstwo rodzice-dzieci) gdzie można wyróżnić podkategorie: *boshi-shinju* – zabójstwo dziecka przez matkę poprzedzające jej samobójstwo, *fushi-shinju* (samobójstwo ojciec-dziecko) oraz *ikka-shinju* (rodzinne samobójstwo). Takahashi Y. i Douglas B. podkreślają, iż morderstwo-samobójstwo (*murder-suicide*) używane w innych kulturach,

w tym wschodniej, nie oznacza dokładnie tego samego co *oyako-shinju* w kulturze japońskiej. Główną różnicą jest podłoże kulturowe tego zjawiska w Japonii, ponieważ, jak wyjaśniają to na przykładzie samobójstwa matka-dziecko, matka, traktując swoje potomstwo jako nieodłączną część siebie, postanawiając popełnić samobójstwo, nie może zostawić go samego na świecie, ponieważ nikt oprócz niej nie będzie w stanie zapewnić mu takiej miłości i opieki, jaką ona je darzy, więc jedynym sposobem jest rozszerzenie samobójstwa na część siebie, jaką jest jej dziecko. Teorię tą potwierdzają również w swoich pracach D'Orban i Resnick, twierdząc, że zwłaszcza matki z zaburzeniami psychicznymi i depresjami traktują swoje dzieci jako rozszerzoną część siebie. Ze względu na silne powiązanie zjawiska ze współistnieniem zaburzeń psychicznych u sprawcy, można domniemywać, iż niektóre podmioty związane emocjonalnie z ofiarą mogą traktować najbliższych właśnie w takich kategoriach – jako część siebie, identyfikację z ofiarą lub przekonanie o wspólnym przeznaczeniu (Dettling, Althaus i Haffner, 2003).

Drugim spośród wymienionych kategorii samobójstw w kulturze Japonii jest *inseki-jisatsu*. *Inseki* oznacza odpowiedzialność, natomiast *jisatsu* samobójstwo. Dla Japończyków przynależność do danej grupy społecznej, akceptacja oraz szacunek są najważniejszymi kwestiami, dlatego, gdy naruszają zaufanie grupy lub zostaną przez daną grupę pozbawieni przynależności do niej za zachowanie przez nich nieakceptowane lub hańbiące, jako dowód odpowiedzialności popełniają samobójstwo (Takahashi i Berger, 1996).

Wszystkie przedstawione określenia mają wspólny mianownik – stronę przedmiotową, czyli samobójstwo poprzedzone zabójstwem, co jest punktem wyjściowym do sformułowania definicji samobójstwa rozszerzonego. Niektóre z nich, poprzez konkretne oznaczenie podmiotu tego zachowania, tworzą niejako podtypy, jednak nie mają one większego znaczenia przy ustalaniu pojęcia samobójstwa rozszerzonego jako uniwersalnego oraz dostosowanego do potrzeb zarówno prawa karnego jak również innych instytucji.

3. Samobójstwo rozszerzone w aspekcie psychologicznym

W Polsce w 2016 r. Komenda Główna Policji odnotowała 9861 prób samobójczych, z czego około 55% zakończyło się śmiercią samobójcy. W 85,8% sprawcami byli mężczyźni. Przyczynami zamachów samobójczych zakończonych zgonem najczęściej były choroby psychiczne, przewlekła choroba i trwałe kalectwo, nieporozumienia rodzinne oraz zawody miłosne. Najczęściej próby samobójczej podejmowały się osoby pozostające w związku małżeńskim lub rozwiedzione, w przedziale wiekowym 30–49 (*Zamachy samobójcze*, [http](http://)).

Brak statystyk, prowadzenia rejestrów, raportów dotyczących samobójstw poprzedzonych zabójstwem jest problemem nie tylko w naszym kraju, lecz także na całym świecie. Za główne źródła wiedzy dotyczące tego zjawiska uważa się badania, studium przypadku czy prace naukowe prowadzone w różnych krajach. Dzięki analizie tych źródeł udało się wyodrębnić czynniki ryzyka występowania samobójstw rozszerzonych, scharakteryzować portret psychologiczny sprawcy i jego motywacje czy wyodrębnić grupę potencjalnych ofiar zabójstw.

Jednym z głównych czynników ryzyka powtarzającym się w niemal każdej publikacji jest stan psychiczny sprawcy. Warto zaznaczyć, że wskaźnik zaburzeń depresyjnych przy próbach samobójczych wynosi aż 60–70% (Takahashi, 2001). Według Pużyńskiego do samobójstwa rozszerzonego dochodzi w przypadku ciężkich depresji psychotycznych; Rybakowski i Jarosz dodają reaktywną psychozę depresyjną do tych przyczyn (za: Pilszyk i Cynkier, 2015). Kolejnymi czynnikami ryzyka samobójstwa rozszerzonego są również wiek i płeć sprawcy. Według Stacka A. i Eliasona S. typowy sprawca jest mężczyzną w wieku 40–50 lat i jest on starszy od swojej ofiary (Stack, 1997; Eliason, 2009). Status małżeński oraz posiadanie potomstwa również mają duże znaczenie, ponieważ, jak dowodzi notatka GUS oraz inne źródła wymienione w pracy – tak jak przy samobójstwach – najczęściej samobójstwa rozszerzone dotyczą osób w związku lub po rozwodzie. Jest to związane z silnymi więziami emocjonalnymi między sprawcą-samobójcą a ofiarą bądź ofiarami. Stack postawił tezę, że im bliższe więzi są między sprawcą a ofiarą zabójstwa, tym większe prawdopodobieństwo popełnienia samobójstwa przez sprawcę (Stack, 1997). Oczywiście nie można przyjąć w przypadku samobójstwa rozszerzonego, że zamiarem sprawcy jest zabójstwo, a samobójstwo jest tylko wynikiem czynu spowodowanym na przykład poczuciem winy, co jest częstym błędem w definiowaniu samobójstw rozszerzonych. Jak wynika z interpretacji tekstów najczęściej ofiarami są jednak członkowie rodziny, byli małżonkowie lub kochankowie (Adinkrah, 2012). Ofiary w postaci dzieci również zdarzają się dosyć często, jednak należy zaznaczyć, że w tym przypadku to kobiety częściej posuwają się do tego typu zachowania niż mężczyźni. Jednym z powodów może być wyżej wspomniane znaczenie kulturowe posiadania dziecka, jako nieodłącznej części matki. W innych opisywanych przypadkach jest to jednak spowodowane ciężką depresją matek chcących pozbawić się życia, traktujących rozszerzenie samobójstwa jako formę złudnego altruizmu (Wormer, 2008). Matki, a także ojcowie, z zaburzeniami depresyjnymi zabijają swoje dzieci lub innych członków rodziny, aby uchronić ich przed stratą, gdy ich już nie będzie lub rodzina nie poradzi sobie sama bez nich (Ferguson, Miller-Stratton i Heinrich, 2008). Taka motywacja, prócz zabójstw „z miłości”, powtarza się najczęściej niezależnie od

plci sprawcy i można ją uznać za jeden z najważniejszych motywów rozszerzania samobójstw na inne osoby.

4. Pojęcie samobójstwa rozszerzonego (*extended suicide*)

Problematyka samobójstwa rozszerzonego dotyczy wielu aspektów, począwszy od ustalenia właściwego terminu dla określenia tego zjawiska oraz określenia jego istoty, na prawidłowej kwalifikacji takich zachowań kończąc. W dostępnych opracowaniach terminologia opisująca samobójstwo rozszerzone jest często stosowana przez autorów jako synonimy. Należy jednak stanowczo podkreślić, iż mimo podobieństw w *modus operandi* sprawcy samobójstwa poprzedzonego zabójstwem, pojęcia te oznaczają inne zachowania i powinny być zdefiniowane w sposób niebudzący wątpliwości przy ocenie konkretnego zjawiska. Dodatkową trudność w zrozumieniu tego zjawiska tworzą bardzo zróżnicowane definicje czy tłumaczenia tego samego terminu przez różnych autorów. W poprzednim rozdziale wskazano, że termin „samobójstwo rozszerzone” używane w języku polskim tłumaczone jest z języka angielskiego – *extended suicide*. Wydaje się to rozwiązaniem najbardziej logicznym, biorąc pod uwagę znaczenie tego pojęcia – *suicide* (samobójstwo), *extended* (rozszerzone). O ile samobójstwo jest interpretowane jednoznacznie, jako celowe odebranie sobie życia, o tyle trudność budzi sformułowanie znaczenia drugiego członu, czyli „rozszerzenie” samobójstwa. Do stworzenia definicji właściwej samobójstwu rozszerzonemu dokonano analizy istniejących określeń danego zachowania, wyróżniając cechy indywidualne, jak również pokrótce nakreślono definicje terminów używanych jako synonimy.

Najprostsza definicja traktuje, że samobójstwo rozszerzone jest to zabójstwo jednej lub kilku osób natychmiast lub na krótko przed samobójstwem sprawcy zabójstwa (Adinkrah, 2012). Taki opis pasować może jednak zarówno do *extended suicide*, *dyadic death* (podwójna śmierć), samobójstwa poagresyjnego i każdego innego zdarzenia spełniającego te przesłanki. Fernandez i in. stwierdzili, że samobójstwo rozszerzone jest zabójstwem popełnionym przez osobę z depresją, która następnie popełnia samobójstwo (Fernandez, Caverdale i Brookbanks, 2002). Cooke B. użył terminu *extended suicide*, żeby opisać kobietę, która popełniła samobójstwo zaraz po zabójstwie psa trucizną. Logicznym wyjaśnieniem może być fakt, że kobieta traktowała zabójstwo psa jako rozszerzenie swojego samobójstwa (Cooke, 2013). Kolejnym przykładem może być sprawa, w której matka z zaburzeniami depresyjnymi zamordowała swoje dzieci, aby uchronić je przed stratą, jaką by poniosły, gdy popełni samobójstwo (Ferguson, Miller-Stratton i Heinrich, 2008). Takahashi twierdzi, że pacjent może mieć iluzję, iż jest związany z ofiarą lub nie może sobie w ogóle wyobrazić tej osoby funkcjonującej

bez niego. W efekcie pacjent wybierający samobójstwo uważa za jedyne możliwe rozwiązanie (zabić tę osobę), gdyż ona nie przetrwa bez niego (Takahashi, 2001). Z przytoczonych okoliczności można wyróżnić kilka charakterystycznych cech dla tego zjawiska. Pierwszą cechą, nasuwającą się po porównaniu tych sytuacji, jest silna więź emocjonalna między sprawcą i ofiarą. Kolejnym aspektem jest brak woli ofiary lub zgody na pozbawienie jej życia. W następnej kolejności wyróżnia się zamiar sprawcy jako jeden z najważniejszych elementów opisywanego zachowania. W samobójstwie rozszerzonym zamiarem głównym sprawcy powinno być samobójstwo, chęć zabójstwa innej osoby powinna zaś być traktowane jako zamiar poboczny, powzięty nie wcześniej niż zamiar samobójstwa. Nieodzownym elementem jest również motywacja sprawcy zabójstwa, zazwyczaj bardzo egoistyczna i sprowadzająca się do tego, że sprawca nie wyobraża sobie życia jego ofiary bez niego. Przyczyny takiego postrzegania otaczającej sprawcę rzeczywistości mogą się być bardzo różne – pozostawienie najbliższych bez środków do życia, silne przywiązanie emocjonalne, typ opiekuna, którego działanie polega na odebraniu życia osobom bliskim w trosce o nie, czy niespełniona miłość (Berman, 1996). W większości jednak przyczyny takiego zachowania wywołane są przez zaburzenia psychiczne w różnym stopniu nasilenia, dlatego tak ważne jest poznanie profilu psychologicznego sprawcy. Wszystkie wymienione elementy tworzą związek przyczynowo-skutkowy, spajający wszystkie części składowe, tworząc samobójstwo rozszerzone.

Wśród proponowanych terminów najbardziej zbliżone na podstawie wspólnych cech jest samobójstwo poagresyjne, opisane w publikacji Archiwum Medycyny Sądowej (Kaliszczak, Kunz i Bolechała, 2002). Rozbieżnością dyskwalifikującą używanie tych terminów jako synonimy jest fakt, iż w samobójstwie poagresywnym zamiar dokonania zabójstwa istnieje w chwili powzięcia zamiaru popełnienia samobójstwa, inaczej niż w przypadku samobójstwa rozszerzonego, gdzie zamiar zabójstwa musi powstać po powzięciu zamiaru samobójstwa. Ujmując to inaczej: zabójstwo, w wypadku samobójstwa rozszerzonego, jest wynikiem zamiaru popełnienia samobójstwa, nie odwrotnie. Mając to na uwadze, błędna będzie również definicja, która zakłada, że samobójstwo jest następstwem zabójstwa sprawcy w ciągu tygodnia od zabójstwa (Liem i Koenraad, 2007). Motywacja sprawcy w tych okolicznościach również będzie inna – w pierwszym przypadku motywacja tego typu zachowania będzie nakierowana bardziej na zemstę, utratę kontroli lub panowania nad sobą niż na przykład ochronę najbliższych. W drugim górę biorą wyrzuty sumienia czy wzięcie odpowiedzialności za swoje czyny.

Według Kunza i Bolechały: „samobójstwo rozszerzone odnosić się powinno do samobójstw masowych, w których nie występuje w ogóle element zabójstwa. Do sytuacji, gdzie mamy do czynienia z grupowym przyzwoleniem na jednocze-

sne pozbawienie się życia, bez udziału jakiegokolwiek elementu wykonawczego. Termin ten można odnieść do *dyadic death*, gdzie zabójstwo zostaje dokonane za zgodą ofiary i dochodzi do czegoś na kształt rozłożonego w czasie samobójstwa wspólnego” (Kunz i Bolechała, 2002). Pojęcie *dyadic death* (ang. podwójna śmierć) jak najbardziej może opisywać wyżej przedstawione zdarzenie, w którym mamy do czynienia z jednoczesnym odebraniem sobie życia przez grupę osób. Nie można jednak mylić tego zjawiska czy też samobójstw masowych z samobójstwem rozszerzonym. Samobójstwa masowe lub grupowe polegają na zbiegu pojedynczych aktów samobójczych w tym samym miejscu i czasie. Jedynym powiązaniem może być ten sam powód tych osób lub ich zmowa, że wspólnie odbiorą sobie życia. Pozostaje oczywiście kwestia tego, czy którakolwiek z osób przed samym aktem była namawiana dodatkowo do próby samobójczej przez jej ewentualne niezdecydowanie. To jednak wyczerpuje znamiona przestępstwa z art. 151 k.k. Do samobójstwa rozszerzonego w opisywanym przypadku mogłoby dojść wówczas, gdyby między grupą ludzi istniał silny związek emocjonalny, jedna osoba zabiła pozostałe, a następnie siebie. Jednak, po pierwsze, zamiar samobójstwa u niej musiałby istnieć przed zabójstwami, a ofiary nie mogłyby wyrazić zgody na odebranie im życia.

Ktoś mógłby zadać pytanie, co w przypadku zamachów samobójczych, w których zamachowiec zabija siebie i zazwyczaj wiele osób wokół. W takim przypadku również nie mamy do czynienia z samobójstwem rozszerzonym, ponieważ zamiar zamachowca skierowany jest na zabicie jak największej liczby osób i wypełnienie przy tym z góry ustalonego zadania. Sam również się zabija, ale nie jest to jego zamiar główny, lecz nieodłączny element jego planu – zabicia innych osób. Stanowisko, że samobójstwa rozszerzonego nie należy utożsamiać z samobójstwami grupowymi, masowymi, gdyż są to odrębne pojęcia, poprzez można również stanowiskiem Moniki Calkiewicz, która w swojej książce *Zbrodnia prawie doskonała* opisała, oczywiście w uproszczeniu, samobójstwo rozszerzone jako zabójstwo bliskich przez członka rodziny, popełniającego następnie samobójstwo (Calkiewicz i Shymalla, 2016, s. 13). Jest to przykład zdarzeń, jakie mogą mieć miejsce w przypadku rozszerzenia samobójstwa na członków rodziny, ale ofiarami mogą być również byli partnerzy lub małżonkowie i inne osoby pozostające w ścisłej relacji emocjonalnej ze sprawcą.

Jako podsumowanie można pokusić się w tym momencie o sformułowanie definicji legalnej, która posłuży później do analizy tego zjawiska w aspekcie odpowiedzialności karnej. Otóż samobójstwo rozszerzone to sytuacja polegająca na odebraniu sobie życia w zamiarze głównym, z wcześniejszym pozbawieniem życia innego człowieka pozostającego w bliskich relacjach, w wyniku pobudek silnie emocjonalnych, zaburzeń psychicznych lub innych wyłączających świadome

pokierowanie swojej woli i będących konsekwencją powzięcia zamiaru głównego, na krótko po dokonaniu zabójstwa.

3. Odpowiedzialność karna

Ochrona życia jest podstawowym prawem każdego obywatela, zagwarantowanym przez w Konstytucję RP w art. 38. Ten sam akt prawny w art. 41 zapewnia również każdemu człowiekowi nietykalność i wolność osobistą³. Ustawodawstwo polskie, w tym obecny Kodeks karny z 1997 r., milczy w kwestii odpowiedzialności za samobójstwo, tzn. nie ma przepisu, który *expressis verbis* zakazywałby choćby usiłowania, a nawet przygotowania do samobójstwa. Taki stan skłania do wysnucia wniosku, zgodnie z zasadą *quod lege non prohibitum, licitum est*, że jeśli prawo nie zabrania aktów samobójczych, są one dozwolone. Wąsek uważa, że wprowadzenie przepisu zakazującego popełnienie samobójstwa byłoby dość kłopotliwe ze względu na kontrowersyjność samego czynu, jakim jest samobójstwo, dlatego rozważania kwestii etycznych i psychologicznych tego zjawiska lepiej pozostawić doktrynie. Dodaje również, że zagadnieniem tym zajmują się w głównej mierze teolodzy i etycy, nie zaś politycy czy prawnicy (Wąsek, 1982, s. 26).

Przestępstwami są jednak niektóre czyny związane z samobójstwem. Hołyst wymienia trzy sytuacje, w których polski Kodeks karny, w odniesieniu do zamachów samobójczych, normuje odpowiedzialność karną. Jest to mianowicie namowa i pomoc do samobójstwa – art. 151 k.k., targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie w wyniku znęcania nad nim stypizowanego dokładniej w art. 207 k.k.⁴ oraz zabójstwo eutanatyczne (art. 150 k.k.) (Hołyst, 2012, s. 177). Można się zastanowić, czy faktycznie zabójstwo eutanatyczne jest w ogóle związane z samobójstwem, ponieważ zgodnie z art. 150 k.k. stanowi typ uprzywilejowany zabójstwa (*delictum privilegiatum*), dotyczy pobawienia życia innej osoby. Wszystkie te typy przestępstw nie odnoszą się jednak do samobójstwa rozszerzonego, ponieważ nie spełniają podstawowej przesłanki samobójstwa rozszerzonego, jaką jest brak woli ofiary na pozbawienie jej życia. W powyższych typach przestępstw ofiara albo sama targa się na własne życie w wyniku określonych działań sprawcy lub stanowczo wyraża wolę (żądanie) śmierci – w każdym przypadku wola pozbawienia życia przez ofiarę istnieje, tak więc rozpatrywanie samobójstwa rozszerzonego w oparciu o podane typy przestępstw jest nietrafne.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483; z późn. zm.).

⁴ Por. szerzej art. 190a § 3, 353 § 3 k.k. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1137).

Przechodząc do właściwej analizy samobójstwa rozszerzonego, należy podkreślić, iż odpowiedzialność karna może mieć tylko miejsce w przypadku nieudanej próby samobójczej sprawcy zabójstwa, ponieważ – zgodnie z przepisami art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k.⁵ – nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza w przypadku śmierci oskarżonego. Ze względu również na niekaralność samobójstwa niezależnie od tego, w jakim stadium się ono zakończyło, sprawca podlega odpowiedzialności za przestępstwo zabójstwa drugiej osoby w wyniku rozszerzenia samobójstwa. Powstaje więc pytanie: „Jak zakwalifikować zabójstwo w samobójstwie rozszerzonym, jaka będzie odpowiedzialność sprawcy i czy w ogóle sprawca zabójstwo będzie podlegać odpowiedzialności karnej?”. Poniższa analiza będzie miała na celu, w oparciu o wcześniej zdefiniowane pojęcie samobójstwa rozszerzonego, wyjaśnienie wszystkich tych kwestii.

Sformułowana w punkcie wcześniejszym definicja samobójstwa rozszerzonego stanowi, iż jest to samobójstwo poprzedzone zabójstwem (...), w ramach którego zamiar samobójstwa jest zamiarem głównym sprawcy. Należy zatem rozważyć, czym w opisywanym przypadku jest zabójstwo. Otóż nie bez przyczyny w poprzednich wywodach zabójstwo w kontekście samobójstwa rozszerzonego, określone zostało jako konsekwencja czy też wynik powzięcia zamiaru głównego – samobójstwa. Nie można kwalifikować w tym przypadku zabójstwa jako zamiaru ewentualny z art. 9 k.k., który polega na tym, że sprawca przewiduje możliwość popełnienia czynu zabronionego i się na to godzi. Godzenie się należy odróżnić od chęci popełnienia czynu zabronionego, ponieważ sprawca, chcąc popełnić czyn zabroniony, działa w zamiarze bezpośrednim. Oczywiście zabójstwo jako konsekwencja powzięcia zamiaru głównego – samobójstwa, będzie miało miejsce w zamiarze bezpośrednim, ponadto najczęściej będzie to zamiar bezpośredni przemyślany (*dolus directus praemedicatus*), ponieważ przyszły samobójca planuje zabójstwo swoich ofiar. Dodać należy, że stroną podmiotową zabójstwa, wynikającą wprost z przepisu art. 148 k.k. może być tylko umyślność, która dzieli się właśnie na zamiar bezpośredni i ewentualny.

Kontynuując analizę strony podmiotowej, rozumianej jako stosunek psychiczny sprawcy do wykonywanego czynu należy zbadać, oprócz postaci umyślności sprawcy, takie elementy jak: pobudka i motyw działania, stan świadomości lub inne okoliczności występujące w psychice sprawcy (Dębski, 2017, s. 435–436). Należy w tym miejscu dodać, że w odniesieniu do samobójstwa rozszerzonego to właśnie strona podmiotowa będzie miała największe znaczenie przy ocenie odpowiedzialności karnej sprawcy za dokonane zabójstwo. Pozostałe ustawowe znamiona przestępstwa (podmiot, przedmiot, strona przedmiotowa) nie będą

⁵ Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 89, poz. 555; z późn. zm.).

wyróżniały się niczym szczególnym – zastosowanie będzie miała wykładnia przepisu z art. 148 k.k. Tak więc podmiotem będzie każdy, kto spełnia ogólne warunki odpowiedzialności karnej, przedmiotem ochrony i zamachu będzie życie ludzkie, stroną przedmiotową będzie śmierć człowieka ze względu na materialny charakter przestępstwa zabójstwa – ocenie będzie podlegał sposób, w jaki sprawca odebrał życie ofierze lub ofiarom – zadzierzgnięcie, postrzał, spalenie, otrucie. Czas i miejsce czynu nie mają większego znaczenia – czas będzie miał jedynie znaczenie dla ustalenia relacji czasowej między zabójstwem a próbą samobójczą sprawcy, ponieważ zgodnie z wcześniejszymi opisami samobójstw rozszerzonych należy przyjąć, że samobójstwo powinno nastąpić na krótko po dokonaniu zabójstwa.

Przechodząc do kolejnych elementów strony podmiotowej zabójstwa w nawiązaniu do samobójstwa rozszerzonego, należy zanalizować motyw i pobudkę działania sprawcy zabójstwa. Otóż motywacja sprawcy samobójstwa rozszerzonego nakierowana jest w ocenie sprawcy na chęć uchronienia najczęściej osób najbliższych przed nieszczęściem, cierpieniem po jego stracie czy sytuacją bez wyjścia, w jakiej się znajdują po jego odejściu lub też, w której się znajdują, jeżeli on nie weźmie za nich wszystkich odpowiedzialności (Gierowski i Paprzycki, 2013, s. 95–99). Pomimo litościwej i szlachetnej motywacji sprawcy można przyjąć, że samobójstwo rozszerzone jest czynem bardzo egoistycznym, ponieważ sprawca w swojej motywacji kieruje się tylko swoimi potrzebami i oceną sytuacji, które oczywiście mogą wynikać z zaawansowanej postaci zaburzeń psychicznych. Natomiast jeśli chodzi o pobudkę, zgodnie z definicją samobójstwa rozszerzonego, działanie sprawcy jest wynikiem wystąpienia pobudek silnie emocjonalnych. Nie chodzi tu jednak o wybuch emocji pod wpływem chwili, środków odurzających czy agresji, jak ma to miejsce np. w zabójstwach poagresyjnych – przez co można odrzucić kwalifikację czynu jako zabójstwo w afekcie z art. 148 § 4 k.k., gdzie silne wzburzenie, jako przesłanka kwalifikująca dany czyn jako typ uprzywilejowany zabójstwa, jest stanem uczuciowym o dużej intensywności, nagłym i krótkotrwałym, na przykład gniew, przerażenie, zakłócający samokontrolę i refleksję, mogący spowodować zachowanie się człowieka niezgodne z jego zasadami. Jak wskazuje Król: „Przepis art. 148 § 4 KK, który stanowi o silnym wzburzeniu wymaga, by było ono »usprawiedliwione okolicznościami«. Usprawiedliwiająca okoliczność wiąże się najczęściej z nagannym zachowaniem pokrzywdzonego (»na przykład ustawiczne prowokowanie, znęcanie się, zdrada małżeńska, ciężka obelga, niesłuszne posądzenie o czyn haniebny«). Należy przy tym zaznaczyć, że okoliczność ta powinna być oceniana przez sąd z obiektywnego punktu widzenia, ze względu na normy moralne i zasady współżycia społecznego. Nie może w tej kwestii być decydujące subiektywne odczucie sprawcy. Ponadto warto

zwrócić uwagę, że ustawa nie wprowadza ograniczeń co do charakteru uczucia, które może stać się okolicznością usprawiedliwiającą wzburzenie sprawcy” (Król, 2009). W samobójstwie rozszerzonym pobudkę należy rozumieć jako silne przeżycia wewnętrzne, subiektywne, z którymi sprawca boryka się od jakiegoś bliżej nieokreślonego czasu, co powoduje w nim narastanie tych emocji. Najczęściej emocje te na początku dotyczą tylko jego osoby, stąd też zamiar samobójstwa powstaje jako pierwszy. Następnie jednak jego myśli zmiernają ku osobom z nim związanym – nie są to jednak emocje związane z agresją, obarczaniem winą ofiary, tak jak to może mieć miejsce w przypadku silnego wzburzenia, lecz litością, miłością, żłudną chęcią pomocy. Wszystkie te emocje i przeżycia nie są nagłe, lecz trwają przez pewien czas. Efektem kumulacji tych wszystkich zdarzeń w umyśle sprawcy, przeżyć wewnętrznych i odczuć jest właśnie samobójstwo rozszerzone. Zarówno pobudka, jak i motywacja dotyczą tylko i wyłącznie subiektywnej oceny sprawcy, zarówno jego przeżyć wewnętrznych, jak i postrzegania świata zewnętrznego. Jego zachowanie w świetle moralności i z związku z zasadami współżycia społecznego w obiektywnej analizie nie spełniają przesłanek zawartych w przepisie art. 148 § 4 k.k., jakimi są silne wzburzenie oraz usprawiedliwione okoliczności.

W związku z motywacją sprawcy i pobudką za formę popełnienia czynu należy uznać, że zabójstwa w świetle samobójstwa rozszerzonego można dokonać tylko poprzez działanie – sprawca, chcąc np. uchronić najbliższych przed cierpieniem, pomaga im, w jego mniemaniu, odejść z tego świata. Gdyby przyjąć, że zabójstwa w tych okolicznościach można było dokonać poprzez zaniechanie, np. niepodanie niezbędnych leków czy zagłodzenie, miałyby się to ze szczególną motywacją sprawcy, jaką jest skrócenie lub uchronienie najbliższych przed cierpieniem.

Odnosząc powyższe do odpowiedzialności karnej sprawcy, zakładając, iż sprawca zabójstwa w czasie popełnienia czynu był poczytalny, można zakwalifikować dany czyn jako zabójstwo w typie podstawowym z art. 148 § 1 k.k., który to czyn zabroniony podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności oraz karze dożywotniego pozbawienia wolności. Dokonując oceny okoliczności, można również zakwalifikować dany czyn jako zabójstwo z art. 148 § 2 pkt 3 – w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie. Szczególne potępienie, zgodnie z twierdzeniem Sądu Apelacyjnego w Katowicach, to zachowanie wyjątkowe, odbiegające od przeciętnych motywacji, budzące odrazę i silne oburzenie społeczne⁶. W przypadku zabójstwa osoby spokrewnionej czyn ten budzi właśnie takie odczucia i pozwala uznać czyn jako

⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach – II Wydział Karny z dnia 21 listopada 2013 r. (sygn. akt. II Aka 394/13).

zasługujący na najwyższe potępienie, ponieważ rażąco narusza powszechnie akceptowane normy moralne i społecznie pożądane (Stefański, 2017, s. 96–120). W omawianych przykładach sprawca samobójstwa rozszerzonego poszerzał krąg ofiar o osoby najbliższe. Czasami jednak sprawca dokonywał zabójstwa nie tylko jednej osoby, lecz kilku – partnera, małżonka i dzieci lub całej rodziny. W świetle wykładni punktu trzeciego powyższego artykułu, Stefański uznaje, że zabójstwo jednym czynem więcej niż jednej osoby również zasługuje na szczególne potępienie (Stefański, 2009, s. 10). Oczywiście trzeba uwzględnić w ocenie wszystkie okoliczności dokonania zabójstwa nie tylko wielość ofiar, ale również ten sam sposób dokonania zabójstwa, motywację itd., żeby zakwalifikować dany czyn jako jeden. Omawiany przepis z art. 148 § 2 pkt 3 jest typem kwalifikowanym przestępstwa zabójstwa, co skutkuje surowszą karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.

Strona podmiotowa wymaga zbadania jeszcze jednej ważnej kwestii, dotyczącej stanu świadomości oraz innych zdolności psychicznych sprawcy. Opiniowanie sądowo-psychologiczne należy do kompetencji powołanych biegłych – psychiatrów, psychologów, co jest szczególnie ważne w przypadkach powzięcia wątpliwości co do poczytalności sprawcy przestępstwa (Gierowski i Szymusik, 1996, s. 127–132). Ponadto sam Kodeks postępowania karnego przewiduje w przepisach art. 202 powołanie biegłych w zakresie wydania opinii psychiatrycznej w postępowaniu przygotowawczym. W podpunkcie poświęconym aspektowi psychologicznemu samobójstwa rozszerzonego pokazano, iż najczęściej podłożem samobójstw rozszerzonych są różnego rodzaju zaburzenia psychiczne sprawców, podobnie jak w przypadku osób, u których występują tylko zachowania suicydalne. Polski Kodeks karny w art. 31 § 1 i 2 k.k. przewiduje możliwość braku odpowiedzialności karnej lub nadzwyczajnego złagodzenia kary w przypadku wystąpienia u sprawcy niepoczytalności lub ograniczonej poczytalności wywołanych chorobą psychiczną, upośledzeniem umysłowym lub innym zakłóceniem czynności psychicznych, powodującymi niemożność rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania własnym zachowaniem lub ich znaczne ograniczenie. W § 1 mamy do czynienia z niepoczytalnością, gdzie sprawca nie popełnia przestępstwa oraz tym samym nie podlega odpowiedzialności karnej. Ustawodawca zastrzega jednak, że sprawca z powodu wyżej wymienionych przyczyn, w czasie popełnienia czynu nie może rozpoznawać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem⁷. Należy podkreślić, iż chodzi tu o wszelkie zaburzenia psychiczne występujące w momencie popełnienia czynu, nie zaś występujące przed lub po

⁷ Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1137).

dokonaniu przestępstwa. Ocena tego jest ważna w odniesieniu do stopnia nasilenia objawów choroby lub zaburzeń podczas dokonania zabójstwa bądź też wystąpienia tzw. remisji – okresów bez objawów choroby. Z psychiatrycznego punktu widzenia niepoczytalność występuje w przypadku skrajnego nasilenia zaburzeń psychicznych np. złudzeń, omamów, schizofrenii, psychozy, depresji, lub w przypadku innych zakłóceń, jakimi mogą być np. urojenia (Gierowski i Paprzycki, 2013, s. 57–60). Natomiast w przypadku ograniczonej poczytalności określonej w § 2, u sprawcy w czasie popełnienia czynu zdolność do rozpoznawania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem musi być w znacznym stopniu ograniczona⁸. Sformułowanie „w znacznym stopniu” powoduje powstanie pewnej skali poczytalności. Ustawodawca przewiduje nadzwyczajne złagodzenie kary tylko w przypadku znacznego stopnia ograniczenia zdolności psychicznych sprawcy, tak więc rolą powołanych biegłych jest stwierdzenie, w jakim stopniu sprawca w czasie popełnienia czynu miał jego świadomość, zdolności poznawcze i jakiego nasilenia zaburzenia temu towarzyszyły. Wiadomo, że w przypadku ograniczonej poczytalności sprawca podlega odpowiedzialności karnej, jednak od ustalenia stopnia ograniczenia jego poczytalności będzie zależeć wysokość kary – im niższy stopień ograniczenia poczytalności tym surowsza kara. Dodatkowo, według doktryny, wystąpienie ograniczenia poczytalności w stopniu znacznym nie stoi na przeszkodzie przyjęcia u sprawcy zabójstwa motywacji zasługującej na szczególne potępienie (Stefański, 2017, s. 96–120). Okoliczności takie z pewnością wpływają będą na wysokość orzeczonej kary, ponieważ sąd może, ale nie musi, stosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

4. Wnioski

Samobójstwo rozszerzone jest fenomenem wywołującym trudność nie tylko w kwestii prawidłowej definicji tego pojęcia, ze względu na podobieństwo cech do innych zjawisk np. samobójstwa poagresyjnego, lecz także w świetle odpowiedzialności karnej poprzez złożoność danego zachowania. Wydaje się trafne stwierdzenie, że w ocenie kwalifikacji czynu oraz odpowiedzialności karnej sprawcy za zabójstwo nie można pomijać zachowania suicydalnego sprawcy. Co ważniejsze – ze względu na treść definicji samobójstwa rozszerzonego, która jasno stanowi, iż zamiarem głównym sprawcy jest samobójstwo, natomiast zabójstwo stanowi następstwo powzięcia zamiaru głównego – ocena profilu psychologicznego sprawcy jest kluczem do postawienia prawidłowego zarzutu.

⁸ Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1137).

Należy również wspomnieć, jak ważna jest profilaktyka rozpoznawania objawów zaburzeń psychicznych czy skłonności suicydalnych oraz szybka interwencja, aby w porę można zapobiec tak tragicznemu w skutkach zdarzeniu, jakim jest samobójstwo rozszerzone. W celu zwiększenia świadomości społeczeństwa warto również wprowadzić statystyki dotyczące samobójstw rozszerzonych w Polsce.

Bibliografia

- Adinkrah, M. (2012). Homicide-suicide in Ghana: Perpetrators, victims, and incidence characteristics. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, XX, (X): 1–24.
- Berman, A. (1996). Dyadic death: A Typology. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 26(4): 342–350.
- Bilikiewicz, A. (2003). *Psychiatria*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Brian, K. i Cooke, M.D. (2013). Extended Suicide With a Pet. *Jam Acad Psychiatry Law*, 41: 437–443.
- Całkiewicz, M. i Schymalla, I. (2016). *Zbrodnia prawie doskonała*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dębski, R. (red.). Giezek W. Jędrzejewski Z. i.in. (2017). *Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności. System Prawa Karnego T. 3. Wyd. 2*. Warszawa: CH Beck.
- Dettling, A., Althaus, L. i Haffner, H.-Th. (2003). Criteria for homicide and suicide on victims of extended suicide due to sharpforce injury. *Forensic Science International*, 134: 142–146.
- Eliason S. (2009). *Murder-suicide. A review of the recent literature. American Academy of Psychiatry and the Law*, 37: 371–376.
- Ferguson, Ch. i Miller-Stratton, H.E. (2008). Judgements of culpability in a filicide scenario. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31: 41–50.
- Fernandez, P., Caverdale, J. i Brookbanks, W. (2002). Implications of Autonomy for Forensic Consequences of Extended Suicide. *Psychiatry, Psychology and Law*, 9(2): 146–150.
- Gierowski, J. i Paprzycki, L. (2013). *Niepoczytalność i psychiatryczne środki zabezpieczające. Zagadnienia prawno-materialne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne. Wyd. 1*. Warszawa: CH Beck.
- Gierowski, J. i Szymusik, A. (red.) (1996). *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie*. Kraków: Collegium Medicum UJ.
- Hołyst, B. (2012). *Suicydologia*. Warszawa: LexisNexis.
- Kaliszczak, P., Kunz, J. i Bolechała, F. (2002). Samobójstwa poagresyjne – problematyka kryminalistyczno-procesowa. *Archiwum Medycyny Sądowej*, 3: 176–185.
- Katedra Medycyny Sądowej CM UJ (2000). *Samobójstwa sławnych ludzi – mitologia, starożytność, Biblia*. Kraków: Archiwum Medycyny Sądowej, 3: 249–260.
- Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1137).
- Kodeks postępowania karnego z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 89, poz. 555; z późn. zm.).

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483; z późn. zm.).
- Król, W. (2009). Silne wzburzenie w rozumieniu art. 148 § 4 k.k. *Prawo i prokuratura*, 9: 47–65.
- Kunz, J., Bolechała, F. i Kaliszczak, P. (2002). Sądowo-lekarska problematyka zabójstwa z samobójstwem sprawcy („dyadic death”). *Archiwum Medycyny Sądowej*, 3: 163–176.
- Liem, C. i Koenraadt, F. (2007). Homicide-suicide in the Netherlands: A study of newspaper reports, 1992–2005. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 18(4): 482–493.
- Pilszyk, A. i Cynkier, P. (2015). Samobójstwo rozszerzone – depresja a osobowość borderline. *Psychiatria Polska*, 49(3): 517–527.
- Shackelford, T. i Weekes-Shackelford, V. (2012). *The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War*. New York: Oxford University Press, Inc.
- Stack, S. (1997). Homicide followed by suicide: Analysis of Chicago data. *Criminology*, 35(3): 435–453.
- Stefański, R. (red.) (2017). *Kodeks Karny. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.
- Stefański, R. (2009). *Prawo karne materialne część szczególna*. Warszawa: Difin SA.
- Takahashi, Y. (2001). *Depression and Suicide*. *JMAJ*, 8: 359–363.
- Takahashi, Y. i Berger, D. (1996). *Cultural dynamics and suicide in Japan*. W: A. Leenaars i D. Lester (red.), *Suicide and the Unconscious*. Northvale, N.J.
- Wąsek, A. (1982). *Prawnokarna problematyka samobójstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Wormer, K. (2008). *The dynamics of murder-suicide in domestic situations*. Oxford University Press: Brief Treatment and Crisis Intervention.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach – II Wydział Karny z dnia 21 listopada 2013 r. (sygn. akt. II Aka 394/13).

Źródła internetowe:

<https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/samob%C3%B3jstwo.html>.

Zamachy samobójcze w 2016 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/statystyka-przyczyn-zgonow/zamachy-samobojcze-w-2016-r-5,1.html>. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/statystyka-przyczyn-zgonow/zamachy-samobojcze-w-2016-r-5,1.html> (25.9.2017).

<http://sjp.pwn.pl/sjp/samobojstwo;2519017.html>.